

Kur'an'da İmânî Ve Ahlâkî Bir Tavır Olarak Sabır

Recep ÖNAL*

Özet

Bu çalışma, Kur'an'ın temel ahlâkî ilkelerinden biri olan "sabır" konusuna kelâmî bir yaklaşım sergilenmektedir. Kur'an'da "sabır" ile ilgili ibarelerin geçtiği âyetler yüzden fazladır. İnsânî bir nitelik olmakla birlikte dinî bir değer içeren sabır kavramı, böylece dünyevî ve uhrevî bir özelliğe sahiptir. Birçok anlamı bulunan terimin, "iyiliği emretme, kötülüğü yasaklama" yanında menfî olaylar karşısında, dilini ve kalbini olumsuz tepkiden uzak tutmak şeklindeki manasıyla, imânî boyutun göstergesi olmaktadır. Bu nedenle sabır, imanın güçlülüğünün (tahkiki iman) dünyadaki bir yansımasıdır.

Anahtar Kelimeler: Sabır, Kur'an, İbadet, Ahlâk, Musibet, İman

Abstract

In this study, a theological (kalam) approach towards the topic of "sabr (patience)" one of the moral concepts of the Qur'an is watched closely. There are more than one hundred verses related to the concept of sabr in the Quran. The concept of sabr with a humanitarian and religious side has a worldly and otherworldly feature. Having many senses, the concept has a side to speak goodness and to forbid badness. The concept having also a meaning to refrain the tongue and heart from negative verbs is the sign of faith. Consequently, the sabr is the reflection of the mighty faith in the world.

Key Words: Patience, Quran, Worship, Morality, Calamity, Faith

Giriş

Herhangi bir düşünce ve inanç sisteminin üzerinde yükseldiği kavramlar, ait oldukları inanç sisteminin bir anlamda temel yapı taşlarından birini oluşturmakta ve o sistemin yaklaşımlarını ifade etmektedirler. Bu bakımdan bir düşünceyi doğru bir şekilde anlamak için takip edilecek en uygun yöntem, onun kavramlarını tahlil

etmektedir. Aksi takdirde kavramları tanımadan, onların içeriğine doğru bir şekilde vakıf olmadan bir inanç ve düşünce sistemini anlamak mümkün görünmemektedir.

İslâm dini, kendini bütün insanlığa Kur'an diliyle takdim eder. Bu nedenle İslâm'ın doğru anlaşılması Kur'an-ı Kerim'in doğru algılanmasıyla mümkündür. Dolayısıyla Kur'an'ın en doğru bir biçimde anlaşılması ve günlük hayatta uygulanabilmesi için Kur'an'da geçen temel kavramların ne anlamda ve ne maksatla kullanıldığının bilinmesi gerekmektedir. Zira kavramların doğru algılanmaması beraberinde çeşitli yanlış yaklaşımları ve pratikleri getirmekte, bunun neticesinde de Kur'an'ın orijinal mesajı, muhatabında istenilen inanç ve anlayışı gerçekleştirememektedir.

Kur'an-ı Kerim'in kendine özgü kullandığı bir takım temel kavramları vardır. Tevhid-şirk, iman-küfür, hidâyet-dalâlet, adalet-zulüm, kavramları bunlara örnek verilebilir. Bunlar arasında Kur'an-ı Kerim'de birçok âyette zikredilen "sabır" da önemli bir kavram olarak temayüz etmektedir. Zira peygamberlerin ve onların takipçilerinin temel vasıflarından biri olan sabır, iman, düşünce, çalışma ve sosyal hayatta önemli bir yere sahiptir. Fakat insanın hayatının her safhasında ihtiyaç duyduğu sabır ilkesi, tarihsel süreç içinde Kur'an'daki anlamını yitirerek, yanlış anlaşılan temel kavramlardan birisi olmuştur.¹

Kur'an'da belâ ve musibetler karşısında direnç göstermeyi, hayırlı bir çabada zorluklara karşı dayanıklı olmayı, metaneti ve cesareti ifade eden sabır kavramı,² halk arasında daha çok, belâ ve musibetler karşısında, eli kolu bağlı kalmak, mahkûmiyete ve haksızlığa boyun eğmek olarak algılanır hale gelmiş,³ teslimiyetçilik, tembellik ve acizlik sabır sayılmıştır.⁴ Bu yüzden İslâm inanç sistemini yakından ilgilendiren sabır kavramı, muhatabında olumlu etki yapabilmesi için aslî amacına uygun olarak yorumlanmalıdır.

Kelam literatüründe amelin imandan bir parça olmadığı Ehl-i Sünnet görüşüdür. Buna karşın Mu'tezile ve Selef düşüncesi için bu söz konusu değildir. Ehl-i sünnet bilginleri sabır gibi amellerin, imanın bir parçası olmamakla birlikte ondan tamamen de bağımsız olmadığını düşünmüşlerdir. Kelam düşüncesinde tahkiki veya artmış imanın ibadet boyutunda bazı göstergeleri bulunmaktadır. Bu

¹ Kula, Naci, "İstenmedik ve Beklenmedik Olaylarla Karşılaşan Bireylere Yönelik Moral ve Manevî Desteğin Önemi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI (2006), sayı: 2, sayfa: 88.

² Güler, İlhami- Özsoy, Ömer, *Konularına Göre Kur'an*, Ankara: Fecr Yay. 1998, 443.

³ Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlâk Dersleri*, İstanbul 1998, 167.

⁴ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Ankara 1995, IX, 434.

tür ibadetler içerisinde sabır kanaatimizce ilk sıralarda yer almaktadır. Ayrıca iman içinde sabrın önemli bir yeri vardır. İman kelimesi "gönül huzuru, korkunun bertaraf olması, güven içinde olma" gibi anlamları bünyesinde barındırmaktadır.⁵ İmanın içindeki sabır ise; kişinin, başına gelen iyi kötü her şeye razı olup Allah'a olan güveninin esaslı bir cephesini yansıtmaktadır. Dolayısıyla imanda temel bir duygu olan güvenle sabır arasında sıkı bir ilişki vardır. Zira sabır gerek iman ederken gerekse imanın itikâdî, hissî, ahlâkî gereklerini ifa ederken karşılaşılabilecek her türlü meşakkate direnir Allah'a tevekkül ederek kendini güvende hissetmenin adı olup muhtemelen bu özelliği sebebiyle "imanın yarısı"⁶ olarak lânse edilmektedir. Hz. Peygamberin "sabrın imandaki yeri, başın vücuttaki konumu gibidir"⁷ hadisi de iman içinde sabrın önemini göstermektedir.

Öte yandan "iman altmış/yetmiş küsur şubedir" şeklindeki hadislerle dayanarak *Şuabü'l-İman* adlı çalışmayı yapan İmam Beyhakî (ö. 458/1066) , sabır kavramını imanın şubeleri içerisinde ele almıştır. Söz konusu kitap üzerinde çalışma yapan ve bunu *Muhtasarü Şuabi'l-İman* şeklinde adlandıran Kazvinî' (ö. 750/1349) de aynı düşünceyi paylaşmıştır.⁸

I. Sabır Kelimesinin Sözlük ve İstilahî Anlamları

A) Sözlük anlamları

Sabır kelimesi, Arapça "s-b-r" kökünden gelmekte olup, "dar- da tutmak, engellemek, hapsetmek", "sızlanmamak, kendini acındırmamak", "birisinden öğ almak", "birine kefil olmak", "toplamak, eklemek, şiddetli olmak",⁹ "dili şikâyetten korumak"¹⁰ gibi birçok manaları bünyesinde barındırmaktadır. Daha geniş anlamıyla sabır:

1- Sıkıca yakalamak, hapsetmek, menetmek, alıkoymak, darlıkta kendini tutmak anlamında kullanılmıştır. Nitekim Araplar,

⁵ İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed b. Râğib, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, Beyrut 2002, 30-31.

⁶ Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, Kahire ts., nr. 8544; Heysemî, Nureddin Ali b. Ebû Bekir, *Mecmau'z-Zevâid*, Beyrut 1982, I, 57.

⁷ Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-asar*, Beyrut 1988, VIII, 229.

⁸ Kazvinî, Ebû Hafs Siraceddin Ömer b. Ali, *Muhtasarü Şuabi'l-İman*, Beyrut: Dari İbn Kesir, 1989, 131.

⁹ Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh: Tâcü'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, nşr. Ahmed Abdülgafûr Attâr, Beyrut: Dârü'l-İlm, 1979, II, 706; İbn Manzûr, Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-'Arab*, nşr. Ali Şîrî, Beyrut 1992, IV, 438; Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Beyrut 1306, III, 324-325; Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Tarihi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991, 408.

¹⁰ Cürcânî, Seyyid Şerîf, *Kitâbü't-Ta'rifât*, nşr. Muhammed Abdurrahman, Beyrut 2003, 206; Ebû Sarrac, *el-Luma*, trc. Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul, 1996, 48.

"hayvanı yemsiz olarak hapsettim" anlamında "sabartü'd-dabbe"¹¹; filan kişi ölmesi için ölünceye kadar hapsedildi anlamında "fûlânün kutile sabran"¹²; hüküm sahibi bir kimsenin, bir başkasını yemin edinceye kadar hapsetmesi anlamında "yeminü's-sabra"¹³; onu bir yere hapsederek öldürdü anlamında da "katelehû sabran"¹⁴ ifadelerini kullanmışlardır.

2- *Sabr* kelimesi "feale-yefulu" babında kullanıldığında kefalet anlamına gelmektedir. Kefil olan kişiye de sabîr denir. Kefil olan kişi sanki borcunu ödemek için nefsinin hapsetmiş anlamına gelir.¹⁵ Araplar "bana kefil göster" anlamında "usburnî" kelimesini kullanmışlardır.¹⁶

3- "Toplamak ve ilave etmek" gibi manalar da bu kelimeye yüklenmiştir. Arpa ve buğday gibi yenilecek maddelerin yığını için, "subretü't-taam"; taş yığını için de "subâratü'l-hicârat" ifadeleri kullanılmıştır.¹⁷

4- Sabr kavramı şiddet ve kuvvet anlamında da kullanılır. Araplar, kış çok şiddetli olduğu zamanlarda bunu ifade etmek için "sabârratü's-şitâi" ibaresini kullanırlar.¹⁸ Yine bir kavmin şiddetli bir sıkıntıya düştüğünü ifade etmek için de "vakaa'l-kavmü fî ummi sabbûrin" ifadesini kullanmışlardır.¹⁹

5- Dilde tutmak ve el çekmek manasında da kullanılır. Yani insanın belâ ve musibetler karşısında dili şikâyetten, uzuvları yanlış hareketlerden korumak manasındadır.²⁰

B) İstılâhî Manaları

Sabr kelimesi genel anlamli bir lafızdır. Kullanıldığı farklı yerlere göre aynı kökten gelen isimlerde farklılık olabilmektedir. Bu nedenle İslâm âlimleri sabr kavramına dair çeşitli tanımlamalar yapmışlardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

Râğib el-İsfahânî (ö.502/1108), "nefsi, aklın ve şeriatın gerektirdiği şekilde ya da bu ikisinin nefsin kendisinden alıkonmasını gerektirdiği şeylerden alıkoymak, tutmak veya menetmektir" şeklinde tarif ettikten sonra, bu lafzın geldiği farklı yerlere göre aynı kökten gelen isimlerde farklılık olabileceğine dikkat çekmiştir. Ona

¹¹ Râğib el-İsfahânî, *a.g.e.*, 283.

¹² Cevherî, *a.g.e.*, II, 706.

¹³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, IV, 438; Zebîdî, *a.g.e.*, III, 323.

¹⁴ Wensinck, A. J. "sabır", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1966, X, 3.

¹⁵ Cevherî, *a.g.e.*, II, 706.

¹⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, IV, 439; Zebîdî, *a.g.e.*, III, 323.

¹⁷ Cevherî, *a.g.e.*, II, 707.

¹⁸ Zebîdî, *a.g.e.*, III, 324-325.

¹⁹ Cevherî, *a.g.e.*, II, 707.

²⁰ Cürçânî, *a.g.e.*, 206.

göre nefsin hapsedilmesi bir musibetten dolayı ise buna *sabr* denir. Buna karşın savaşta, savaşın çeşitli sıkıntılarına ve güçlüklerine karşı nefsin hakim olmaya *secaat*; konuşmama ve dili tutma ya da *sır saklama/ kitmân-i nefis* denir.²¹ Sabredilen nesnelere göre sabrın çeşitli adları olduğunu dile getiren Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) göre sabır, nefsin istek ve arzuları karşısında, dinin emirlerini yerine getirmede sebat etmektir.²² Fahreddin Râzî (ö. 606/1209) ise Râğîb el-İsfahânî'nin tanımına benzer bir tanım getirmiştir. Râzî'ye göre sabır, bedene güç şeyleri yüklemek ve bunlara katlanmak anlamına gelen bedenî sabır ve nefsi şehvet gereği arzu duyulan şeylerden alıkoymakla gerçekleşen manevî sabır olmak üzere iki kısma ayrılır.²³ Ona göre manevî sabır, cinsî arzulara karşı olursa *iffet*, bir musibete karşı olursa *sabr*, bolluk içinde yaşamaya karşı olursa *zühd*, savaşın sıkıntılarına karşı olursa *secaat*, öfke ve kızgınlığı bastırma hususunda olursa *hilm*, sır saklama konusunda olursa *kitmân-ı nefis*, malın ve servetin azlığına karşı olursa *kanaat*, zenginlik hususunda olursa *kendine hâkim* olma gibi değişik isimler alır.²⁴ Ebû'l Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310) ise şu açıklamayı yapar: "sabır, nefsi emredilen şeylerde tutmak, hapsedmektir. Bu da ibadetlerin meşakkatlerine ve başa gelen belalara tahammülle ve yasaklardan sakınmakla gerçekleşir."²⁵ Cürcânî (ö. 816/1413) ise sabrı şöyle tanımlar: "Başa gelen belâ ve musibetlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan üzüntüyü Allah'tan başkasına şikâyet etmemektir."²⁶ Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö.1195 /1780), sabır kelimesini geniş bir şekilde açıklarken; nefsi telaştan menetmek, nefsin hazlarından mücadele ile sıyrılıp uzaklaşmak, nefis perhizine devam edip sabit kalmak, diye ifade etmiştir.²⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır'a (ö.1942) göre sabır, iman ve güzel amel ile hak ve hayır yolunda sebat göstermektir ki bu *secaat*, sadakat ve mertlik şiarıdır. Yoksa kötülüğe katlanmak, her aşağılığa boyun eğmek ve şerre rıza göstermek demek olan tembellik, zillet ve miskinlikten ibaret olan duygusuzluk değildir.²⁸ Toshihiko İzutsu ise sabrı şöyle tanımlamaktadır: "Kişinin, içten gelen bir şeyle (sabırla) ne olursa olsun davasından vazgeçmemesini sağlayan kararlılıktır. Ruhen belâlar

²¹ Râğîb el-İsfahânî, *a.g.e.*, 283.

²² Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâ'ü ulûmî'd-dîn*, trc. Mehmet Müftüoğlu-A. Fikri Yavuz, İstanbul ts., IV, 113, 123.

²³ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb: et-Tefsîrû'l-kebir*, trc. Suat Yıldırım v.dğr., İstanbul 2002, IV, 86.

²⁴ Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, IV, 87.

²⁵ Ebû'l Berekât en-Nesefî, *Tefsîrû'n- Nesefî = Medârikü't-tenzîl ve hakâiki't-te'vîl*, Beyrut, ts., I, 46, 203; III, 41, 177; IV, 375.

²⁶ Cürcânî, *a.g.e.*, 206.

²⁷ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, Sad. M. Fuad Başar, İstanbul 1984, 391.

²⁸ Elmalılı, *a.g.e.*, IX, 434.

ve acılar karşısında itidâli muhafaza ve her türlü zorluğun orta yerinde kişinin davasının bayraktarlığını yapmakta sebat etmesidir.”²⁹

Tasavvufta en mühim esaslarından biri olarak kabul edilen sabır, zâhitlerin dilinde de değişik anlamlara gelmektedir. Ebû Said Arabî sabrı, “bütün belâları gönül rahatlığıyla karşılamaktır” şeklinde açıklarken, İbn Atâ (ö.309/922), musibetler içinde iken en güzel şekilde edebe riayet etmenin sabır olduğunu ifade etmiştir.³⁰ Ebû Tâlib el-Mekkî (ö.386/996) sabrı nefis mücadelesi bağlamında değerlendirerek şöyle tanımlamıştır: “Sabır, nefsin arzularına karşı, insanın içindeki kötü duygulardan temizlenmesi, edepli ve güzel ahlaklı olmasıdır.”³¹ Cüneyd-i Bağdâdî’ye (ö.297/909) sabrın ne olduğu sorulduğunda: “Zorluk ve sıkıntı zamanı geçinceye kadar rızık sıkıntısına Allah için tahammül göstermek, yüzü ekşitmeden acıyı yudum içine sindirmektir” şeklinde cevap vermiştir.³² Necmeddin Kübrâ (ö.618/1221) ise sabrı, tıpkı bir ölüde olduğu gibi, nefsin haz duyduğu şeylerden mücahede ile uzak kalması şeklinde yorumlamıştır.³³

Yapılan tasavvufî tariflerden anlaşıldığı kadarıyla sabır, Allah’a teslim olmayı ve takdire rıza göstermeyi gerektirir. Allah’tan gelen her şeyi, ondan gelmiş olması münasebetiyle, hoşnutsuzlukla karşılamak şeklinde anlaşılmaktadır.

II. Kur’an Bağlamında Sabır Kavramı

Kur’an’da başta peygamberler olmak üzere salih kullara sabretmeleri öğütlenmiş ve sabretmeleri karşılığında hesapsız mükâfatlar verileceği bildirilmiştir.³⁴ Çeşitli âyetlerde, peygamberlerin ve diğer salih insanların hayat mücadelelerinden kesitler sunularak başarıya ve ebedî kurtuluşa nasıl ulaşılacağına dair örnekler verilmiştir.³⁵ Bu nedenle Kur’an-ı Kerim, Allah katında makbul sabrı açıklayan temel bir kaynak olmaktadır.

Sabr kelimesi Kur’an-ı Kerim’de türevleriyle birlikte toplam yüz üç âyette geçmektedir. Bunlardan altmış tanesi mekkî, geriye kalan kırk üç tanesi medenîdir. *Sabır* ve diğer formlarının zikredildiği

²⁹ İzutsu, Toshihiko *Kur’an’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, Trc. Süleyman Ates, İstanbul, ts., 147.

³⁰ Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergah Yay., 1991, 81.

³¹ Mekkî, Ebû Tâlib Muhammed b. Atiye, *Kûtü’l-kulûb*, trc. Muharrem Tan, İstanbul 1999, II, 212.

³² Kuşeyrî, Ebu’l-Kasım Abdulkerim b. Havazin b. Abdulmelik, *Kuşeyrî Risalesi*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul 2003, 266; Yılmaz, H Kamil, *İslâm Tasavvufu*, İstanbul 1996, 49.

³³ Necmeddin Kübrâ, Ebu’l -Cenan Ahmed, *Tasavvufî Hayat*, trc. Mustafa Kara, İstanbul 1980, 64.

³⁴ ez-Zümer 39/10.

³⁵ el-A’râf 7/125-126; Yûsuf 12/56, 90; Sâd 28/44; el-Kâlem 68/48-50.

sûrelerin sayısı ise kırk beştir. Bu surelerden otuz beş tanesi mekkî, geriye kalan on tanesi ise medenîdir.³⁶

Kur'an'da fiil ve isim olarak çeşitli türevleri bulunan sabır kelimesi Kur'an'ın anlam dünyasında genel olarak şu manalarda kullanılmıştır:

A) İnancın Mücadelesini Vermede Başa Gelen Sıkıntılara Karşı Direnme

Kur'an'da sabır kavramı, inancından dolayı başa gelen belâlar ve acılar karşısında kişinin, sebat etmesi ve ye'se düşmeden yoluna devam etmede kararlı olması anlamında kullanılmıştır.³⁷ Nitekim Kur'an'da Peygamberin getirdiği esasları benimsemeyen insanların, onu engellemek için, ona ve inananlara her türlü zulüm ve işkence yaptıklarına dikkat çekilmekte ve müslümanların tüm bu olumsuzluklara karşı sabrettikleri vurgulanmaktadır.³⁸ Ancak onların sabrı inandıkları esasları tebliğde ısrarlı ve kararlı olmalarını sağlayan ve mücadelelerinde devam gücü veren bir sabır olmaktadır.

Bütün peygamberlerin ve onların çağrısına icabet eden müminlerin, sırf inançlarından dolayı zulme hedef oldukları, çeşitli işkencelere uğradıkları ve inkâr edenlere karşı savaşmak zorunda kaldıklarını³⁹ yansıtan en güzel örneği Hz. Mûsâ kıssasında görmekteyiz. Mûsâ peygamber ve onun getirdiği mesaja bağlılık duyan müminler, inançlarında sebat göstermek ve hidayet üzere kalabilmek için Allah'tan zorluklara karşı tahammül gücü talep etmişlerdir.⁴⁰ Nitekim Firavun'un çevresindekilerden bazıları Allah'a iman ettikleri zaman, ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, erkek çocuklarının öldürülmesi tehdidiyle karşılaşmışlar.⁴¹ Henüz iman etmiş olmalarına rağmen bu müminler, inançlarından dolayı başlarına gelebilecek musibetlere karşı sabrederek direneceklerini ifade etmişler ve dönemin zalimine karşı Allah'tan yardım isteyerek şu sözlerle cevap vermişlerdir: "*Sen sırf, Rabbimizin âyetleri bize geldiğinde iman ettiğimiz için bize hınç duyuyorsun. Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır (emtir 'aleynâ sabran) ve müslüman olarak bizim canımızı al.*"⁴² Mü'minlerin bu cevabı netice ne olursa olsun

³⁶ Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, İstanbul 1990, 399.

³⁷ Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, IV, 83; Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, trc. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul 2001, VIII, 65; IV,509: İzutsu, *a.g.e.*, 175.

³⁸ Önkal, Ahmet, *Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu*, Ankara 1997, 327.

³⁹ Âl-i İmrân 3/146; el-En'âm 6/34; Kâf 50/39; Tâ-Hâ 20/130; el-Mü'minûn 23/109-111; Sâd 38/17.

⁴⁰ Zülaloğlu, Fevzi, *Kur'an'da Dua*, İstanbul 2005, 88.

⁴¹ el-A'râf 7/123-124, 127.

⁴² el-A'râf 7/126.

sıkıntı ve zorluklara karşı olan dayanma gücünün ve imanda tam bir sebatın bir ifadesi olmakta,⁴³ inançlarından dolayı işkencelere maruz kalacak olsalar dahi, Mûsa'nın ilahına sadık kalma yolundaki değişmez kararlılıklarını beyan etmektedir.⁴⁴

Görülüyor ki, bu şekilde ortaya konulan sabır, kişinin inandığı değerler uğruna mücadele ederken karşılaştığı engeller karşısında, ruhen çöküntüye uğramasını engelleyen bir hal olmakta ve kişiyi dinamizme sevk etmektedir. Bilhassa kişinin, düşmanın bitmek bilmeyen taarruzları karşısında gerçek inançta sebat etmek yolundaki bükülmez kararlılığını ifade etmektedir.

B) Savaşta Düşmana Karşı Direnme

Kur'an'da sabır kavramı, savaş alanında, savaşçının kahramanlığını yansıtan bir fazilet olarak takdim edilmiş⁴⁵ ve kâfirlerle savaşmakta olan müminlere emrolunmuştur.⁴⁶ Çünkü sabır, vazgeçilmez psikolojik bir güçtür. Zorluklar, korkular karşısında insanın güçlü bir konumda olmasını sağlar. Kişiyi her türlü acıya ve zarara rağmen davasında devam etmeye iter.⁴⁷ Bu nedenle savaş esnasında karşılaşılan her türlü meşakkate göğüs germek, can ve mal kaybı korkusu karşısında dimdik ayakta durmak ancak sabretmekle mümkün olmaktadır.

Nitekim bu gerçek Kur'an'da şu ifadelerle dile getirilmektedir: *"Nice peygamberler var ki, kendileriyle beraber birçok Allah dostu çarpıştı da bunlar Allah yolunda başlarına gelenlerden yılmadılar, zaafa düşmediler, boyun eğmediler. Allah sabredenleri (sâbirîn) sever."*⁴⁸ Âyette geçen sabrın anlamı; savaş alanında düşmanla karşı karşıya gelindiğinde kişiyi savaşmaktan alıkoyan ve huzursuz eden etkenler karşısında, sebat etmeyi, savaşın doğasından kaynaklanan acılara tahammül etmeyi ifade etmektedir. Sabrın bu şekli ise, şaşırtıcı bir kahramanlıkla şahsî inanç uğruna ölüm yahut diğer herhangi bir acıya dayanmayı mümkün kılan ahlâkî güce dönüşmektedir.⁴⁹ Dolayısıyla savaşın tüm zorluklarına sabredenler, savaş alanından kaçmazlar, gevşeklik göstermezler, düşmanlarından korkmazlar, ayaklarının yere sağlam basmaları için Allah'a dua ederler. Nitekim Allah Teâlâ, Tâlût ile birlikte direnen az sayıdaki müminlerin yaptıkları sabır ve direniş dualarını örnek olarak gös-

⁴³ Tabbâra, Afif Abdülfettah, *Kur'an'da Peygamberler ve Peygamberimiz*, trc. Ali Rıza Temel v.dğr. İstanbul: Gonca-Yay 1992, 311.

⁴⁴ İzutsu, a.g.e., 176.

⁴⁵ İzutsu, a.g.e., 175-176.

⁴⁶ el-Bakara 2/250; Âl-i İmrân 3/146, 200; el-Enfal 8/45, 65; el-A'râf 7/123-126; en-Nahl 16/110.

⁴⁷ Fadlullah, M. Hüseyin, *İslâm ve Kuvvetin Mantiği*, İstanbul 1998, 138.

⁴⁸ Âl-i İmrân 3/146.

⁴⁹ İzutsu, a.g.e., 176.

termektedir. Tâlût'un ordusundaki mümin askerler, sabır, direniş ve cihad konusunda Allah'tan şü sözlerle yardım istemişlerdir: "(Tâlût'un askerleri) Câlût ve askerleriyle karşı karşıya gelince şöyle dediler: "Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır, ayaklarımızı sağlam bastır ve şü kâfir kavme karşı bize yardım et."⁵⁰ Allah Teâlâ, müminlerin sabrın şartlarını yerine getirdikten sonra yapacakları yardım ve direniş dualarına Allah'ın icabet edeceğini ve müminlere muzaffer olmaları için yardımcı melekler göndererek destekleyeceğini şü ifadelerle haber verir: "Evet, sabrettiğiniz (intasbirû) ve Allah'a karşı gelmekten sakındığınız takdirde; onlar ansızın üzerinize gelseler bile Rabbiniz nişanlı beş bin melekle size yardım eder."⁵¹

Netice olarak savaş gibi ölüm korkusunun hissedildiği; hayatî tehlikelerin olduğu ve zor şartların aşılması gerektiği durumlarda müminin imanı sabırla güçlenmekte, Allah ve resulüne olan teslimiyeti artmaktadır.

C) Nefsin Arzularına Karşı Direnme ve Allah'a İtaatte Sebat etme

Kur'an'da sabır kavramı, Allah rızası için nefsi, hoşuna gitmeyen şeylere karşı zorlama, güçlükleri sırtlanmaya alıştırmaya;⁵² dinî yükümlülükleri yerine getirirken karşılaşılan sıkıntı ve zorluklar karşısında dayanma ve sebat etme⁵³ anlamlarında da kullanıldığı görülmektedir.⁵⁴ "Allah'a ibadet et ve O'na ibadet etmede sabırlı ol (istabir)."⁵⁵ âyeti bunu açık olarak ortaya koymaktadır.⁵⁶ Konuyla ilgili olan bir diğer âyette yine itaate devam etmek ve Allah'ın nehyettiği hususlardan uzak durmak suretiyle müminlere sabır emredilmiştir: "Ey iman edenler! Sabrederek (isteynû bi's-sabri) ve namaz kılarak Allah'tan yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir."⁵⁷ Âyette, kendilerinde ibadetleri yerine getirmede yardımcı olacak hususiyetler bulunduğu için, özellikle sabır ve namaz yardım isteme vesilesi yapılmıştır.⁵⁸ Çünkü sabır, nefsi, heva ve arzuların peşinden koşmasını engelleyerek, kişiyi dil, kalp ve beden ibadetiyle hak üzerinde yoğunlaştırmakta ve Rabbini razı edecek şekilde nefsi ile müca-

⁵⁰ el-Bakara 2/250, el-A'râf 7/126.

⁵¹ Âl-i İmrân 3/125, el-Enfâl 8/9.

⁵² Fahreddin er-Râzî, a.g.e., IV, 73, 87; XIII, 333.

⁵³ Ebü'l Berekât en-Neseî, a.g.e., I, 46, 149; III, 41.

⁵⁴ Yûsuf 12/90; Meryem 19/65.

⁵⁵ Meryem 19/65.

⁵⁶ İsfahânî, Râğıb, a.g.e., 284.

⁵⁷ el-Bakara 2/153, el-Bakara 2/45; el-Mü'min 40/55.

⁵⁸ Kurtubî, a.g.e., II, 60.

delede sebat göstermesinde kendisine yardımcı olmaktadır.⁵⁹ Namazla yardım talep etmek ise şundan dolayıdır; Namazın tam huşû ve ihlas ile yapılması, kişinin bütün düşünce ve kalbini namaz ile namazda okuduğu âyetlere vermesi gerekir. Namazda her kim bu yolu tutarsa, o namazın dışındaki diğer ibadetlerin zorluğuna katlanma hususunda nefsin terbiye edip hazır hale getirmiş demektir.⁶⁰ Bunun içindir Allha Teâlâ, "Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir."⁶¹ buyurmuştur. Dolayısıyla namaz, dünya ile istigale mani olur, kalbe huşû verir ve namaz sebebiyle Kur'an'ı okumak da, ondaki va'd ve va'de, nasihatlere, güzel terbiyelere ve ahireti düşünmeye dair kişiye kazanımlar verir. Böylece insan; Allah'a itaate yönelir, O'nun ikabını hatırladığı zaman da O'na isyanı terk eder.⁶² Kişi hem Allah'ın masiyetine karşı sabreder, hem Allah'a itaat üzere sabrederse Yüce Allah ona kaza ve kaderine razı olma meziyetini kazandırır. Bu rızanın alameti ise nefsin karşı karşıya kaldığı hoş olmayan ve sevilen şeylere karşı kalbin sükûnetini koruması, huzurunu bozmamasıdır.⁶³ Nitekim Hz. Yûsuf, Zuleyha'nın zina teklifi karşısında nefsin istek ve arzularına karşı sabretmiş, günaha girmektense zindana girmeyi daha evlâ görerek sabır ve tevekkülle Allah'a sığınmıştır.⁶⁴

Konuyla ilgili olan diğer bir âyet ise Nahl sûresi 90. âyet-i kerimesidir.⁶⁵ İbn Mesûd'un, Kur'an'ın emir ve yasaklarını ihtiva eden en kapsamlı ifade olarak nitelendirdiği⁶⁶ bu kutsal ibare, sabrın bütün şekillerini içermektedir. Âyette tavsiye edilen sabrın ilk üç türü Allah'ın emirlerini yerine getirme istikametinde olup, adalet, ihsan ve yakınlarla infakta bulunma fiillerindeki sabrı ifade eder. Diğer üç türü ise, günahlardan kaçınma yönünde olup fuhşiyat, münker ve bağyden uzak durma noktasında nefsin isteklerine karşı gösterilmesi gereken sabırdır.⁶⁷ Günahlara bulaşmamakta direnip sabretmek nefsin müttakî olmasına kaynaklık eder. Bu nedenle Kur'an'da, günaha sevk eden şeylerden nefsi korumak, Allah'a ita-

⁵⁹ Mekkî, Ebû Tâlib, a.g.e., II, 212-213.

⁶⁰ Fahreddin er-Râzî, a.g.e., II, 484, IV, 73-74; Ebû'l Berekât en-Nesefî, a.g.e., I, 46.

⁶¹ el-Ankebût 29/45.

⁶² Fahreddin er-Râzî, a.g.e., II, 486.

⁶³ Kurtubî, a.g.e., II, 402.

⁶⁴ Yûsuf 12/33.

⁶⁵ Söz konusu âyetin meali şöyledir: "Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayasızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor."

⁶⁶ Mekkî, Ebû Tâlib, a.g.e., II, 213.

⁶⁷ Gazzâlî, a.g.e., IV, 124; Mekkî, a.g.e., II, 214.

at yoluyla onun cezalandırılmasından kaçınmak, Allah'ın himayesine girmek anlamına gelen "takvâ" kelimesi⁶⁸ ile sabır kelimesi birçok âyette birlikte zikredilir.⁶⁹ Çünkü takvâ ve sabır, biri diğerine bağlı olan iki mefhumdur. Takvâ bütün hayırları ihtiva eden kapsamlı bir isimdir. Sabır ise, bütün iyiliklere dâhil olan bir mefhumdur. Kul, bu ikisine birden sahip olduğu zaman ihsan ehliinden olur.⁷⁰ Çünkü Müttakî insan, zorluklar karşısında yılmaz, haramlara ve ibadetlerin meşakkatlerine karşı sabırlı olur. Yüce Allah'ın her zorluktan sonra bir kolaylık lütfedeceğini bilir; sabır ve sebat gösterir ve ihsan mertebesine ulaşır.⁷¹

Sonuç olarak Allah Teâlâ'nın emirlerini yerine getirmede ve yasaklarından sakınmada sabrın önemli bir yeri vardır. Sabreden mümin, nefsinin tüm istek ve arzularına gem vurmaya çalışarak kendisini günahattan korumaya ve arındırmaya, günah işlememeye, sabırla kulluğunu yerine getirmeye çalışır. Dolayısıyla ancak sabır ile ibadetlerde samimiyet kazanılır ve ibadetlerdeki ihlâs ile din sıhhatli olur.

D) Allah'tan Gelen Musibetleri Gönül Hoşluğu İle Karşılama ve O'nun Takdirine Teslim Olma

Dünyada nimet, iyilik ve ihsan ile çaresizlik, yoksulluk ve sıkıntı arasında sıkıştırılmış bir hayat vardır. İnsan bu hayatın içinde bazen iyi hal, bazen de çaresizlik içinde hayatını devam ettirir.⁷² Allah Teâlâ Kur'an'da, insanı çeşitli belâ ve musibetlerle sınava tabi tutacağını haber vermiştir: "*Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri (sâbirin) müjdele.*"⁷³ Âyette müminlerin ileride karşılaşacakları sınıma amaçlı başlarına gelecek ölüm, hastalık, korku, açlık, üzüntü ve yoksunluk gibi bir musibetlerden söz ediliyor.⁷⁴ Âyetin devamında ise güzel sabrın ne olduğu öğretilerek nasıl sabredileceği gösteriliyor. Yani sabredenlerin, başlarına bir musibet geldiği zaman, "*Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz*"⁷⁵ diyenler oldukları açıklanıyor. Bundan kasıt ise, kendilerine bir musibet isabet ettiği vakit, "*biz Allah'a aitiz ve mutlaka O'na*

⁶⁸ Râğib İsfahânî, *a.g.e.*, 555.

⁶⁹ İlgili âyetler için bkz. el-Bakara 2/177; Âl-i İmrân 3/125, 186, 200; el-A'râf 7/128; Hûd 11/49; Yûsuf 12/90.

⁷⁰ Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, VII, 258; XIII, 333; 73; Mekki, *a.g.e.*, II, 215.

⁷¹ Keskin, Mehmet, "Takvâ", *Kürsüden Öğütler*, DİB Yay., Ankara 2007, 296.

⁷² Kula, Necati, "Kur'an ve Sünnet'te Belâ-Musibet", *EKEV*, Kasım 1998, sayı 1, c. III, 33.

⁷³ el-Bakara 2/155; Âl-i İmrân 3/186.

⁷⁴ Tabatabaî, Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fî Tefsîr'il-Kur'ân*, trc. Vahdettin İnce, İstanbul 1998, I, 483.

⁷⁵ el-Bakara 2/156.

dönüp varacağız' diye Allah'a teslimiyetini arz etmekle kendini teselli ederek sabredilmesidir. "*İnnâ lillâhi*" demekte mal ve nefis cinsinden her şeyi Allah'a teslim etme, Allah'ın mülkü olan her şeyde istediği gibi tasarrufa hakkı olduğunu ve acı tatlı O'nun hiçbir tasarrufuna itirazın caiz olmayacağını itiraf etme, ilahî tasarrufları (kaza ve kaderi) rıza ve gönül hoşluğu ile karşılama vardır.⁷⁶

Dünya hayatında baş gösteren hastalıklar, çeşitli mahrumiyetler, ölümler gibi benzeri musibetlerle karşı karşıya kalan insan genellikle iki farklı eğilim gösterir. Ya musibetlerin kimin tarafından ve niçin gönderildiğini düşünme ihtiyacı hissetmeden başına gelen musibetler karşısında sabretmeyerek kendini ruhen kırıngılığa verir, sızlanır, saçını başını yolar. Ya da tüm bu musibetlerin Allah'ın bir imtihanı olduğunu düşünerek O'na karşı isyan emareleri gösteren taşkınlıklardan kaçınır. Allah'ın nimet-azab, rahmet-gazab dengeleriyle sınındığını anlayıp sabrederek Allah'ın takdirine gönül hoşluğuyla rıza gösterir.

Allah'tan gelen belâ ve musibetler karşısında takınılması gereken ideal tavır Hz. Eyyûb kıssasında sunulmaktadır.⁷⁷ Allah Teâlâ, Hz. Eyyûb'u ehlini ve servetini kaybetmek ve vücudundaki hastalıklara sabretmekle imtihan etmiş, sabır ve teslimiyette onu bütün insanlığa örnek göstermiştir.⁷⁸ Hz. Eyyûb dert ve sıkıntıların da en az Allah'tan gelen huzur ve mutluluklar kadar değerli olduğunu idrakine varmış, ağır hastalığının yol açtığı derin umutsuzluklara rağmen, onun mükâfatını düşünerek uzun yıllar sabretmiş ve merhametine sığınarak Rabbine şöyle yakarmıştır: "*Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin.*"⁷⁹ Bu yakarıştan sonra Allah da duasını kabul etmiş, sabretmesinin bir mükâfatı olarak ona hem fiziksel sağlığını, hem de kaybettiği aile ve servetini fazlasıyla geri vermiştir.⁸⁰ Hz. Eyyûb sabır imtihanını başarıyla bitirmişti. Ne zenginlik, ne fakirlik, ne de dayanılmaz hastalıklar ona gaflet vermiş, onu Rabbine ibadetten döndürememişti.⁸¹ Allah Teâlâ Kur'an'da, "*Gerçekten biz Eyyûb'u sabreden (sâbiran) bir kimse olarak bulduk. O ne güzel bir kuldu! O, Allah'a çok yönelen bir kimse idi.*"⁸² buyurarak bizzat onu övmüş, kıssanın sonunda da, "*Tarafımızdan bir rahmet ve kullukta bulunanlar için de bir ibret olmak üzere o'na ailesini ve onlarla beraber bir mislini*

⁷⁶ Ebû'l Berekât en-Nesefî, *a.g.e.*, I, 84-85; Elmalılı, *a.g.e.*, I, 436.

⁷⁷ Sâd 38/41-44.

⁷⁸ Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, XIX, 93; Kurtubî, *a.g.e.*, XIV, 110.

⁷⁹ el-Enbiyâ 21/83.

⁸⁰ el-Enbiyâ 21/84; Sâd 38/41-44.

⁸¹ Dikmen, Mehmet, *Peygamberlerden Kissalar*, İstanbul 1995, 123.

⁸² Sâd 38/44.

daha vermiştik.⁸³ buyurarak musibetlere maruz kalanların, kendilerine Hz. Eyyûb'u örnek almalarını, onun sabır ve teslimiyetinden ders alıp başa gelen olumsuzluklara metanetle karşı koymaya çalışmaları gerektiğini dile getirmiştir.⁸⁴ Yine Hz Yakup örnek gösterilerek müminlere, başa gelen musibetlere karşı yakınmadan ve sızlanmadan sabredilmesi gerektiği tavsiye edilmekte ve belâların verdiği üzüntünün sadece Allah'a arz edilmesi öğütlenmektedir. Hz Yakup bitmeyen tükenmeyen bilmeyen güzel sabırla ve ümidiyle örnek bir peygamberdi. Kendisi, evlat acısıyla imtihan edilmişti. Hz. Yakup, bu imtihan karşısında, "(Başıma gelen musibete karşılık) Artık bana düşen, güzel bir sabır (sabr-ı cemîl) dir."⁸⁵ demesiyle bu çeşit sabra örnek gösterilmiştir. Âyette geçen *sabr-ı cemîl'den* maksat, musibetler karşısında herhangi bir tahammülsüzlüğün ve şikâyetin bulunmadığı sabırdır.⁸⁶ Yani musibetleri indirenin Allah olduğunu bilip, sonra Allah'ın, mâlikü'l-mülk olduğunu anlamaktır. Mâlik olana, kendi mülkündeki tasarrufundan dolayı itiraz edilemez. Dolayısıyla kalbin bu makama dalması, kulu şikâyetle bulunmaktan alıkoyar.⁸⁷ Buradaki şikâyetten maksat ise insanlara yapılan şikâyettir. Allah'a yapılan şikâyet ve yalvarma *sabr-ı cemîl'e* aykırı olarak görülmemelidir.⁸⁸ Aksine sabreden kişi sadece derdini Allah'a açar, şikâyetini başkasına değil, sadece O'na bildirir. Sabrın Allah'tan başkasına şikâyeti terk olarak tanımlanması buna işaret eder.⁸⁹ Eğer derdini Allah'a arz etmek sabırsızlık olsaydı, Allah'ın sevdiği bu peygamberler, dertlerini Allah'a arz ve şikâyet etmezlerdi.⁹⁰ Nitekim hem Hz. Yakup hem de Hz. Eyyûb dertlerini Allah'a arz etmişlerdir.⁹¹

Sonuç olarak mümin, bu dünyada meydana gelen iyi ve kötü her şey Rabbinin kudreti ve iradesi dâhilinde olduğunu bilir. Nefsinde, evladında yahut malında hoşlanmadığı musibet ile karşı karşıya kalan mümin, bu hoş olmayan olayı güzel bir sabırla karşılar ve bu olayların kendi iradesi üzerinde mutlak bir iradesi olan Rabbinin bilgisi ve gücü dâhilinde olduğuna iman eder. Böylece başına gelenlere razı olup sabreder. Allah'a rıza ve teslimiyet gösterir, bu gibi durumlarda Hz Yakup ile diğer peygamberleri kendine örnek alır.

⁸³ el-Enbiyâ 21/84.

⁸⁴ Tabbâra, a.g.e., 253; Dikmen, a.g.e., 125.

⁸⁵ Yûsuf 12/18.

⁸⁶ Kurtubî, a.g.e., IX, 233.

⁸⁷ Fahreddin er-Râzî, a.g.e., XIII, 186.

⁸⁸ Cürçânî, a.g.e., 206.

⁸⁹ Ebü'l Berekât en-Nesefî, a.g.e., II, 215; IV, 43-44.

⁹⁰ Soysaldı, İhsan, "Tasavvufta Sabır ve Şükür Kavramları Üzerine Bir İnceleme", FÜİFD, Elazığ 1997, II, 16.

⁹¹ Yûsuf 12/18; el-Enbiyâ 21/83.

E) İyiliği Emretme ve Kötülükten Alıkoymada Başa Gelen Musibetlere Karşı Direnme

Kur'an-ı Kerim, müminlere Allah'tan gelen ölüm, hastalık, açlık, yoksunluk gibi musibetleri gönül hoşluğu ile karşılayıp O'nun takdirine teslim olmayı emrederken, kullardan gelen musibetlere karşı ise direnmeyi ve mücadele etmeyi emreder.⁹² Çünkü Allah'ın kullarına vermiş olduğu belâ ve musibetlerde bir hikmet ve bir maslahat bulunur,⁹³ ama kullardan kaynaklanan musibetler ise böyle değildir. Bu nedenle bunları ortadan kaldırmaya çalışmak gerekir.⁹⁴ Nitekim Allah Teâlâ, müslümanların, adaleti hâkim kılmak, zulmü ve adaletsizliği ortadan kaldırmakla görevli olduğunu şu ifadelerle dile getirmiştir: "*Yavrum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoyma. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol (ısbır). Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir.*"⁹⁵ Âyette, iyiliği emreden ve kötülükten sakınılmasını isteyen herkesin zorlukla ve eziyetle karşı karşıya kalmasının mümkün olduğuna işaret edilmiş,⁹⁶ toplumun islahı ve selâmeti gibi bir işe girişmenin kolay olmadığına ve dolayısıyla, halkın muhalefeti ve mukavemetiyle bir takım musibetlerle karşı karşıya kalınmasının büyük bir sabır, cesaret ve kararlılık gerektiğine dikkat çekilmiştir.⁹⁷

Bu tür belâ ve musibetler, ölüm, hastalık, kıtlık, depresyon gibi insanın iradesi dışında gerçekleşen musibetlerden farklıdır. Söz konusu musibetleri kaçınılmaz yapan, kişinin kendi tercihleri sonucu başına gelecek bir belâdır. Çünkü kişi tevhid esasına dayalı dini benimsemiş ve hak içerikli davete olumlu karşılık vermiştir. Bu tercihten dolayı diğer insanlar ile arasında görüş ayrılığı baş göstermiştir. Kendisine karşı çıkanların amacı adaleti ön gören ilâhî mesaja karşı çıkmak ve hak içerikli çağrıyı etkisiz hale getirmektir. Dolayısıyla kişi için, benimsediği hak dini insanlara duyurmaya ve bu dinin ön gördüğü "*iyiliği emretme, kötülüğü yasaklama*" prensibini gerçekleştirmeye çalışması esnasında karşılaşacağı birtakım musibetler kaçınılmaz olmaktadır.⁹⁸ Kişi bu yolda karşılaşacağı zorlukları ve engelleri bilerek ve isteyerek kabullenmektedir. Ancak bu, İslâm davetçisinin peşinen çile ve meşakkatle talip olması, sıkıntı çekmeyi bile bile istemesi gerektiği manasına gelmez. Aynı

⁹² Fahreddin er-Râzî, a.g.e., IV, 91.

⁹³ Mekki, a.g.e., II, 210.

⁹⁴ Fahreddin er-Râzî, a.g.e., IV, 85; Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlak Dersleri*, İstanbul 1998, 168.

⁹⁵ Lokman 31/17; Âl-i İmrân 3/104, 110; el-A'râf 7/157, 199; Tevbe 9/71, 112; Hac 22/41.

⁹⁶ Kurtubî, a.g.e., XIII, 540.

⁹⁷ Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, trc. Ahmet Asrar, İstanbul 1997, IV, 422.

⁹⁸ Tabatabaî, a.g.e., I, 483-484.

şekilde ceza görmeyen müslümanın iyi müslüman olmadığı, cezalandırılanın ise vazifesini hakkıyla yerine getirdiği iddia edilemez. Elbette Müslüman, yok yere başına bin bir sıkıntının gelmesini istemez. Ama yerine getirilmesi gerekli İslâm davetinden, şahsî zararları düşünerek vazgeçmesi de söz konusu değildir. İşte bu durumda "iyiliği emretme, kötülüğü yasaklama"⁹⁹ nın bir icabı olmak üzere bir takım engellemeler ve zorluklarla karşılaşılabilir. İnsanlığın hidayetini isteyen davetçiler için elbette bütün bunlara karşı sabırlı olmak gerekir.⁹⁹ Bu nedenle bu yolda karşılaşılan belâlara karşı gösterilen bu tür sabrı, diğerlerinden ayrı olarak "ihtiyarilik" yönüyle ele almak gerekir. Yani bu sabır çeşidindeki belâ ve musibetleri önceden bildiğimiz ya da bileceğimiz cinsten olması yönüyle diğerlerinden farklıdır ve onlardan ayrı bir yere sahiptir. Nitekim Kur'an'da, müslümanların canları ve malları konusunda imtihana tabi tutulacakları, İslâm'ı tebliğ etmeyi kendine görev bilenlerin Allah yolunda bir takım sıkıntı ve zorluklarla karşılaşacakları müminlere haber verilerek bunlara hazırlıklı olunması gerektiği önceden haber verilmiş¹⁰⁰ ve bu yolda karşılaşacakları musibetlere sabır ve sebatla direnç gösterilmesi¹⁰¹ tavsiye edilmiştir.

Netice olarak toplumsal değişimin gerçekleşmesi için mücadele etmek her müslümanın görevidir, bunun içinse sabır ve azim gereklidir. İman eden insanların "iyiliği emretme, kötülüğü yasaklama"¹⁰² görevini yaparken bir takım engellemeler ve zorluklarla karşılaşması mümkün olabilir. Bu durum karşısında müslümanın üzerine düşen sorumluluk her ne zorlukla karşılaşırsa karşılaşsın, asla yılmadan ve sabrederek Kur'an ahlâkını yaşamaya ve insanlara da bu yönde öğüt verip hatırlatmaya devam etmesidir.

F) Gelecek veya Gerçekleşecek Bir Şeyi Telaş Göstermeden Bekleme/Acele Etmeme

Kur'an'da sabır kavramı, Allah'a davet yolunda karşılaşılan sıkıntı ve zorluklar karşısında paniğe ve telaşa kapılmadan, acelecilik göstermeden, sağlam ve emin adımlarla ilerleyip, Allah'ın takdirini ve vereceği hükmü bekleme¹⁰² anlamında da kullanılmıştır.¹⁰³ Sabretmenin zıddı olmak üzere bir şeyin zamanından önce olmasını istemek ve onu hemen elde etmeye çalışmak anlamına gelen acelecilik,¹⁰⁴ Kur'an'da insanın psikolojik zaaflarından biri olarak belirtilir.¹⁰⁵ Çünkü yaşanan olayları anlama ve anlamlandırma çabasının

⁹⁹ Önkal, a.g.e., 328-329.

¹⁰⁰ Tabatabaî, a.g.e., IV, 125.

¹⁰¹ el-Bakara 2/155; Âl-i İmrân 3/186; Muhammed 47/31.

¹⁰² el-A'râf 7/87; Yûnus 10/109; Tûr 52/48; el-Kalem 68/48.

¹⁰³ Râğîb İsfahânî, a.g.e., 284; Ebû'l Berekat en-Neseî, a.g.e., II, 64.

¹⁰⁴ Râğîb İsfahânî, a.g.e., 335.

¹⁰⁵ en-Nahl 16/1; el-İsrâ 17/11; Tâhâ 20/114; el-Enbiyâ 21/37.

da acele davranmak, yeterli bir farkındalık ve bilgi donanımına sahip olmadan değerlendirmelerde bulunmak kişiyi yanıltabileceği gibi olaylar karşısında sağlıklı çözümler üretmesini de engeller.¹⁰⁶ Yargıların ölçüsünü bozar, dikkate tesir ederek, olayların ehemmiyetini kavramaya mani olur. Allah Teâlâ da bu psikolojik olguyu haber vererek, aceleciliğin kişiyi yanlış tercihlere sürüklediğini ifade etmektedir: "*İnsan hayra dua eder gibi şerre dua eder. İnsan çok acelecidir.*"¹⁰⁷ Bu âyet, insanın aceleciliği yüzünden istekli olduğu husus üzerinde derin düşünemeyerek, kendi aleyhinde olacak bir azabı isteyecek derecede basiretten mahrum olabileceğini göstermektedir.¹⁰⁸ Bu da her işte teennî ve sabır ile hareket etmenin lüzumunu ortaya koymaktadır. Çünkü sabır kişiye, olayı anlama çabasında dikkat etmesi ve doğru bir şekilde kavrayıp uygulaması gereken bir davranış biçimi göstermesini sağlar.¹⁰⁹ Bunu için kişi, teşebbüslerini düşünce süzgecinden geçirmeden, hislerine kapılarak sabırsızlık gösterip acele ederek söylediği bir sözden veya bir davranıştan dolayı yıllarca pişman olabilmektedir.

Kur'an'da, Hz. Peygamber'in, Allah'ın hükmünün biran önce gerçekleşmesi isteğinden kaynaklanan sabırsızlığına ve aceleciliğine temas edilmektedir: "*Sen, Rabbinin hükmüne sabret (ısır). Balık sahibi (Yûnus) gibi olma. Hani o, (balığın karnında) kederli bir halde Rabbine yakarmıştı.*"¹¹⁰ Âyette, Allah yolunda karşılaşılan sıkıntı ve zorluklar karşısında acele davranış tasvip edilmemekle beraber, tebliğ vazifesine tam dayanıklılıkla devam edip Allah'ın gelecek için vereceği hükmün sabırla beklenilmesi gereği üzerine vurgu yapılmaktadır.¹¹¹ Burada Yûnus kıssasına işaret edilmesinin hikmeti, müşriklerin hem aşırı, inatçı ve saldırgan tutumları karşısında üzülmekte olan Hz. Muhammed'i tesellî etmek¹¹² hem de Hz. Muhammed'in bu sıkıntılar karşısında, Hz. Yûnus'un düştüğü hataya düşmemesine yönelik uyarılmasıdır.¹¹³ Nitekim Hz. Yûnus, uzun süre kavmini hakka davet etmiş, fakat kavmi yola gelmeyince, kavmine kızarak faaliyet gösterdiği yerleşim yerini (Ninova) terk etmiş, risâlet görevini yerine getirdiğini zannederek Allah'ın izni olmadan görevini bırakmıştı.¹¹⁴ Allah Teâlâ da, tebliğ vazifesini yerine getirmede onun, aceleci bir tutum sergileyerek risâlet görevini terk etmesinde dolaylı balığın karnında belli bir müddet tutmak

¹⁰⁶ Kula, *a.g.m.*, sayfa: 88.

¹⁰⁷ el-İsrâ 17/11.

¹⁰⁸ Aydın, Hayati, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yay. 1999, 98.

¹⁰⁹ Kula, *a.g.m.*, sayfa: 88.

¹¹⁰ el-Kalem 68/48.

¹¹¹ Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, 45-46.

¹¹² Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1997, X, 23.

¹¹³ Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, 45.

¹¹⁴ Tabbâra, *a.g.e.*, 387-388.

suretiyle onu cezalandırmıştı.¹¹⁵ Dolayısıyla "*Sen, Rabbinin hükmüne sabret. Balık sahibi (Yûnus) gibi olma.*" âyetiyle Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'i ve tüm müslümanları Allah'a davet yolunda sebât göstermeye ve acele etmemeye davet etmekte, sabırsızlıkla kavmine kızıp hatalı karar veren Yûnus peygamberin düşmüş olduğu hataya düşülmemesini öğütlemektedir.

Netice olarak Kur'an'ın anlam dünyasında sabır, hayat sahnesinde karşılaşılan zorluklar karşısında insanın pasifleşmesini, bir köşeye çekilip, olup bitenin sonucunu beklemesini sağlayan bir tutum değil, aksine Allah'ın inâyetine güvenerek belâ ve musibetlere metanetle karşı koymasını, ümitsizliğe ve yenilgi psikolojisine kapılmadan yoluna devam etmede kararlı olmasını, günaha sürükleyecek nitelikteki nefsin isteklerine karşı koymasını sağlayan dinamik ve aktivist bir tutum olarak karşımıza çıkmaktadır.

III. Sabrın Sonuçları

Kur'an'da daha ziyade sabrın imanın yapısı içinde yer alan ve karşılıklı olarak hem güven duygusunu besleyen hem de güven duygusuyla beslenen, zorluklar karşısında dayanmak anlamı üzerinde durulmuşsa da, dinî hayat içinde sabır çok daha geniş bir alanı kapsar.¹¹⁶ İnsanı pek çok yönden geliştiren, ona üstün bir ahlak kazandıran ve onu kurtuluşa götüren bir özelliktir. Asr sûresi'nde bildirildiği gibi, sabrı ve hakkı birbirine tavsiye eden insanlar kazanç içindedirler. Ayrıca iman eden insanların gösterdikleri sabrın karşılığını ahirette kat kat artırılmış olarak alacakları da vaat edilmiştir. Sabrın bir sonucu olarak ortaya çıkan bu güzelliklerin ve üstünlüklerin bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

A- Uhrevî Sonuçları

Birçok ahlâkî faziletlere kaynaklık etmesi sebebiyle Kur'an'da müminlere ısrarla emredilen sabrın¹¹⁷ insan için ahlâkî, ferdî ve ruhî birçok faydası vardır. Onun asıl faydası ise ahrete yöneliktir. Zira cennete, ancak sabreden insanlar varis olacaktır.¹¹⁸ Bu nedenle öncelikle sabrın ahiretle ilgili faydalarından bahsetmek gerekir. Hayatlarını üstün bir sabırla geçiren müminlere ahirette alabilecekleri en güzel karşılığın Rabbin sevgisi, rahmeti, hidâyeti ve mağfiyeti olduğu Kur'an'da şöyle haber verilmiştir: "*Ancak sabredip (saberû) salih amel işleyenler böyle değildir. İşte onlar için bağış-*

¹¹⁵ el-Enbiyâ 21/87-88; es-Sâffât 37/ 139, 142; el-Kalem 68/ 48-50.

¹¹⁶ Alper, Hülya, *İmânın Psikolojik Yapısı*, İstanbul 2002, 106.

¹¹⁷ Kehf 18/28.

¹¹⁸ Ra'd 13/24; el-Mü'minun 23/111; el-Furkân 25/75.

lanma ve büyük bir mükâfat vardır."¹¹⁹; "Allah, sabredenleri (sâbirîn) sever."¹²⁰

Allah Teâlâ, dünyadaki yaşamları boyunca güzel ahlakı yaşamakta sebat gösteren ve hak yolunda her türlü zorluğa katlanan müminlere ahirette mükâfatlarını kat kat ve hesapsız olarak vereceğini¹²¹ bizlere haber vermektedir: "İşte onların, sabredip (saberû) kötülüğü iyilikle savmaları ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcamaları karşılığında, mükâfatları kendilerine iki kez verilecektir."¹²²; "Elbette sabredenlere (saberû), yapmak olduklarının en güzeliyle mükâfatlarını vereceğiz."¹²³; "Sabredenlere (sâbirûn) mükâfatları elbette hesapsız olarak verilir."¹²⁴

Yukarıda zikredilen âyetlerden anlaşıldığı gibi sabredenlerin gerçek mükâfatının, ahirette cennet nimetleriyle ödüllendirilmesi olduğu haber verilmiş ve bu mükâfatların diğerlerinden üstün olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla bir insanın dünyada ve ahirette alabileceği en güzel karşılık Allah'ın rızasını kazanabilmek, O'nun rahmetine ve cennetine kavuşabilmektir. Tüm bunlar dünyanın hiçbir zevki ve nimeti ile kıyaslanmayacak güzelliklerdir. Allah'ın sevgisini kazanmanın yolu ise sabretmekten geçmektedir.

B- Dünnevî Sonuçları

Sabır ve zafere ulaşma ayrılmaz iki kardeştir. Zafere ulaşmak sabırdan sonra gelir. Ferahlık ve sevinç üzüntüden sonra gelir; güçlük ve sıkıntıdan sonra kolaylık gelir. Nitekim bu gerçek Kur'an'da "Muhakkak her zorlukla beraber bir kolaylık vardır."¹²⁵ şeklinde dile getirilmiştir. Çünkü sabır, sıkıntı ve zorluklar karşısında insanın direnme gücünü artırır. İnsana, belâ ve musibetlere, Allah yolunda çekilen çile ve sıkıntılara, amellerin getirdiği yüklere ve nefsin arzularına karşı koyma gücünü kazandırarak, onu başarıya ve zafere ulaştırır.¹²⁶ Dolayısıyla nefsinin sabra ve sebata alıştıran kimseler başarılı ve rahat olurlar. Zorluklar karşısında kalınca, o zorluğu yenmek için çaba harcarlar ve sabrederek muzaffer olurlar.

¹¹⁹ Hûd 11/11.

¹²⁰ Âl-i İmrân 3/146.

¹²¹ Fahreddin er-Râzî, a.g.e., XIX, 151-152; Ebû'l Berekât en-Nesefî, a.g.e., III, 117, 240.

¹²² el-Kasas 28/54.

¹²³ en-Nahl 16/96.

¹²⁴ ez-Zümer 39/10.

¹²⁵ el-İnşirah 94/4-5.

¹²⁶ Ece, Hüseyin K., *İslâm'ın Temel Kavramları*, İstanbul: Beyan Yay., 2000, 556.

Bunun en güzel örneğini Yûsuf kıssasında görmekteyiz. Burada Hz. Yûsuf'un, kardeşleri tarafından kuyuya atılması, onu kuyudan çıkaran kafile tarafından Mısır'da köle olarak satılması, bir iftira sonucu cezaevine girmesi ve ailesinden çok uzaklarda kardeşlerinin tuzağı ve ailesinden ayrılmanın ızdırabı ile dolu bir hayatla devam etmesinden bahsedilir.¹²⁷ Bütün bunlara rağmen Hz. Yûsuf, inandığı değerleri koruyarak, başına gelen belâ ve sıkıntılara karşı sabreder. Sabretmesinin bir karşılığı olarak da Allah ona rüyaları yorumlama kabiliyeti vererek onun zindandan çıkmasına yardımcı olur. Böylece Hz. Yûsuf, Mısır kralının gördüğü rüyayı yorumlaması neticesinde cezaevinden çıkarılıp maliyeden sorumlu yöneticiliğe getirilir.¹²⁸ Yûsuf'un bu başarısı Kur'an'da şöyle dile getirilir: "Böylece Yûsuf'a, dilediği yerde oturmak üzere ülkede imkan ve iktidar verdik. Biz rahmetimizi istediğimize veririz ve iyi davrananların mükâfatını zayi etmeyiz."¹²⁹; "Kardeşleri, "Yoksa sen, sen Yûsuf musun?" dediler. O da, "Ben Yûsuf'um, bu da kardeşim. Allah bize iyilikte bulundu. Çünkü kim kötülükten sakınır ve sabrederse şüphesiz Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez" dedi."¹³⁰

Bu kıssadan anlaşılıyor ki, Allah Teâlâ, tüm sıkıntı ve zorluklar karşısında yılmayıp sabrederek davasında sebat gösterenlerin ve hayırlı işlerde bulunanların; bu davranışlarının boşa gitmeyeceğini ve mükâfatını en güzel bir şekilde vereceğini bildirerek müslümanların belâ ve musibetler karşısında sabretmeleri durumunda başarıya ulaşabileceklerini dile getirmiştir.

Sabır aynı zamanda insanlara, dinî, millî ve kutsal değerlere yönelik tehlikelere ve saldırılara kolaylıkla karşı koymalarını sağlayarak düşman karşısında başarıya ve zafere ulaşılmasına yardımcı olur.¹³¹ Nitekim Allah Teâlâ, Enfal sûresinin 64. âyetinde müminleri savaş esnasında, savaşın sıkıntı ve zorluklarına karşı sabır ve sebat göstermeye şu ifadelerle davet etmektedir: "Eğer içinizde sabırlı (sâbirûne) yirmi kişi bulunursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) yüz kişi bulunursa, inkâr edenlerden bin kişiye galip gelirler."¹³² Âyette Allah Teâlâ, kullarını kendi ordularıyla desteklemek ve onları zafere ulaştırmak için sabretmelerini şart koşmuş¹³³ ve zaferin sayıyla değil, sabır ve sebat etmekle gerçekleş-

¹²⁷ Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Haz. Hayreddin Kahraman vdğ., DİB. Yay., Ankara 2006, III, 210.

¹²⁸ Tabbâra, a.g.e., 224.

¹²⁹ Yûsuf 12/56.

¹³⁰ Yûsuf 12/90.

¹³¹ Elmalılı, a.g.e., II, 489-490.

¹³² El-Enfâl 8/65-66; Âl-i İmrân 3/125, 200.

¹³³ Kurtubî, a.g.e., IV, 537.

ceğini ifade etmiştir.¹³⁴ Çünkü moral yönünden düşük bir ordu harp halinde sersemleşir, ne yapacağını bilemez. Fakat sarsılmaz bir sabırla savaşın her türlü zorluklarına tahammül eden, düşmandan korkmayan bir ordu için ise zafer kaçınılmaz olur.

Sonuç olarak Kur'an'ın tavsiye ettiği sabır, insana zorluklara karşı dayanma gücünü, hayata dair hedeflerini gerçekleştirmek için gayret sarf etmeyi; savaşta başarının ve yenilmezliğin en başta gelen faktörün sabır olduğunu öğretir. Dolayısıyla kişi sabrederse, zorluk ve engelle karşılaşsa dahi azimeti zayıflamaz, kararlılığından bir şey kaybetmez. Bu irade gücü sayesinde hedeflerini gerçekleştirir ve hayatta daima başarılı olur.

C- Ruhsal Etkileri

İnsan, şahsiyetinde, zatını koruması ve türünün bekası için doyurulması gereken bedensel ihtiyaçlarında somutlaşan hayvansal sıfatların yanında, Allah'ı tanıma, ona iman ve ibadet etme gibi ruhsal eğilimlerinde somutlaşan meleklik sıfatlarını da taşımaktadır.¹³⁵ İnsanın, fitratında bulunan bu ikili (bedenî ve rûhî) yapıya sahip olması, onun ahlâkî bakımdan çift kutuplu bir varlık olduğunun¹³⁶ yani davranışlarının iyilik ve kötülük olmak üzere iki yönlü olmasına imkân verdiğinin bir göstergesi olmaktadır. İnsanın böyle bir yaratılışa sahip olması onun dünyada bir imtihan halinde bulunmasıyla izah edilebilir.¹³⁷

Şahsiyetinde bedenî ve rûhî arzuların arasında tam olarak dengeyi ve ahengi oluşturabilen, ibadetler ve salih amellerle Allah'a yönelerek yaklaşabilen bu imtihanda başarılı olmuş ve bununla beraber hem dünya hem de ahirette mutlulukla ödüllendirilmeyi hak etmiş olur. Bedensel arzularının ardından giden, ruhsal isteklerine karşı aymazlık yolunu tutan ve nefsi arzularının esiri olarak günah işleyen de bu sınavı kaybetmiş, buna bağlı olarak hem dünya hem de ahirette cezalandırılmayı hak etmiş olur.¹³⁸ İnsandaki maddî ve ruhî yönlerin arasında meydana gelen bu iç mücadele Kur'an'da şöyle dile getirilmiştir: "*Kim azgınlık eder ve dünya hayatını tercih ederse, şüphesiz, cehennem onun sığınağıdır. Kim de, Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsinin kötü arzularından alıkoysa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır.*"¹³⁹

¹³⁴ Behiy, Muhammed, *İnanç ve Amelde Kur'anî Kavramlar*, trc. Ali Turgut, İstanbul 1995, 242.

¹³⁵ Necati, M. Osman, *Kur'an ve Psikoloji*, trc. Hayati Aydın, Ankara: Fer Yay., 1998, 195.

¹³⁶ Çağrıncı, Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Ahlak*, İstanbul: Birleşik Yay., 2000, 26.

¹³⁷ en-Nâzi'ât 79/37-41.

¹³⁸ Necati, a.g.e., 197.

¹³⁹ en-Nâzi'ât 79/37-41.

İnsanı en mükemmel ve en şerefli bir biçimde yaratan Allah Teâlâ, onun bu mücadeleyi kazanması ve kendi dünyasını ve ahiret mutluluğunu sağlaması için ona akıl, ilim ve irade gibi bazı özellikler ve gizli güçler vermiştir.¹⁴⁰ Ancak önemli olan bu yetenekleri kullanmak ve gizli güçleri ortaya çıkararak imtihanı kazanabilmektir. Bu noktadan hareketle Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde insanın yapısından kaynaklanan zıtlıkların bilinçli bir şekilde kontrol altına alınması, bedenî ve ruhî arzuların arasında dengenin oluşturulması hususunda sabrı tavsiye etmektedir.¹⁴¹ Çünkü sabır, insana üstün bir ahlak kazandıran, kişiye güzel ve huzurlu bir yaşam sunan ve onu ziyana uğramaktan kurtaran bir özelliktir. Nitekim Asr suresinde insanın yaratılışında var olan bu zıtlıklardan dolayı mutlak ziyan/hüsrân içinde olduğuna dikkat çekilmiş, sabredildiği takdirde yapılarındaki bu iki zıt yanı kontrol edilerek ve salih (yararlı) ameller yapılarak bu ziyandan kurtulabileceğine işaret edilmiştir: "*Andolsun zamana ki, insan gerçekten ziyan içindedir. Ancak, iman edip de sâlih ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler, birbirlerine sabrı (bissabrı) tavsiye edenler başka (onlar ziyanda değillerdir).*"¹⁴² Burada sözü edilen iman, insanın aklı varlığına (ruhî, nefsi yönüne) ait bir fiil olup görünmeyen (gayb) alanda gerçekleşir. Amel ise inanma fiilinden ayrı ve fakat onun üzerine kurulan bir davranış olup insanın daha çok bedenî varlığı ile ilgilidir. Salih amel bedenî icrasıyla görünüş dünyasında olup biter. İnsanın bedensel yönünden salih amellerin sadır olması demek, onun nefsi temayül ve güdeleri doğrultusunda hareket etmekten geri durup, ruhî yönünün hükmü altına girmesi demektir. Bu durum iki yönlü yapıya sahip olan insanın bu iki yönü arasında bir uzlaşma ve işbirliğini meydana getirmesi demektir.¹⁴³ Konuyla ilgili diğer bir âyet ise Hûd suresinin 11. âyetidir. Bu âyette Allah, sabredenler ve salih ameller yapanların ziyana uğramayacağını ve onlar için büyük bir bağış ve mükâfat olduğunu şu ifadelerle haber vermektedir: "*Eğer insana tarafımızdan bir rahmet (nimet) tattırır da, sonra bunu ondan çekip alırsak, şüphesiz o ümitsiz ve nankör oluverir. Ama kendisine dokunan bir sıkıntıdan sonra, ona bir nimet tattırırsak mutlaka, "Kötülükler benden gitti" diyecektir. Çünkü o şımarık ve böbürlenen biridir. Ancak sabredip salih amel işleyenler böyle değildir. İşte onlar için bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır."*

Zikredilen her iki sureden de anlaşıldığı gibi iman ederek sabrı ve salih ameli birleştirenler, ziyana uğrayanlardan istisna edilmiş-

¹⁴⁰ Râğib İsfahânî, *İnsan*, Trc. Mevlüt F. İslâmoğlu, Pınar Yay., İstanbul 1996, 71.

¹⁴¹ el-Bakara 2/45; Yûsuf 12/90; Meryem 19/65; el-Furkân 25/75.

¹⁴² el-Asr 103/1-3.

¹⁴³ Şahin, Hasan, "İnsan Din İlişkisi", *EÜİFD*, Kayseri, 1983, I, 117.

tir. Dolayısıyla bu âyetlere sabır-salih amel ilişkisi açısından bakıldığında, sabrın insanın yapısında bulunan bu zıtlıkları kontrol etmek anlamına geldiği ve insan psikolojisi üzerinde önemli bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

İnsan hayatı acı tatlı birçok olaylarla doludur. Burada önemli olan insanın dinî inancı gereği bir imtihan içerisinde olduğunu düşünerek hareket etmesi, sabır hususunda vazifesini en güzel bir şekilde yerine getirerek bu olumsuzluklar karşısında kendisine rûhî ve manevî destek sağlaması gerekmektedir. Çünkü dinî inanç, öncelikle yaşanan olayla ilgili oluşan stresli ve gerilimli durumlarla baş etmede insanlara dayanma ve direnme gücü kazandırmaktadır. Bu durum ise bireyi rahatlatacak ve bireyde olayı daha mâkul bir şekilde değerlendirme imkânı oluşturacaktır.¹⁴⁴

Netice olarak kişi sabrı neticesinde Kuran'ın tüm emirlerini en güzel şekilde uygulayabilir. Sabırlı davrandığı için hayatının her aşamasında, olayları Kuran'daki hatırlatmalarla değerlendirdikten sonra harekete geçme fırsatını yakalar. İstenmedik ve beklenmedik bir olay karşısında oluşan belirsizlik, güvensizlik, korku ve çaresizlik gibi duyguları aşma ve olayı derinlemesine düşünerek daha sağlıklı bir şekilde değerlendirebilme imkânına sahip olur. Bu sayede kişi inanç ile olayın zorluklarının aşılabileceğini ve yaşanan olayın kişinin bunu fark etmesinde bir fırsat oluşturduğunu düşünme gibi yaklaşımların sabırla kazanıldığını görecektir.

D- Salih Amellerin Oluşması

Allah'ın emirlerini yerine getirebilmek, nefsin hoş gördüğü ama aklın ve dinin hoş görmediği şeylerden kaçınmak ve üstün bir ahlaka sahip olabilmek ancak sabır ahlakına sahip olmakla mümkün olabilir. Çünkü sabır, şehveti iffete, öfkeyi cesarete, şiddeti yumuşaklığa, azameti tevazua, kötülüğü iyiliğe çevirecek güçte olup, imanın, ibadetin, ilim ve hikmetin kısaca bütün ahlakî faziletlerin temelini oluşturmaktadır.¹⁴⁵

Ahlakî açıdan sabrın nasıl anlaşılması gerektiği hususunda bize ışık tutan birçok âyet vardır. Nitekim Allah Teâlâ Kur'an'da, sabrederek suç bağışlamayı,¹⁴⁶ kötülüklerle sabrederek iyilikle karşılık vermeyi,¹⁴⁷ müminlerin kendi aralarında çekişmeyip birbirine hoş görülmesi ve sabırlı olmalarını,¹⁴⁸ hayırlı işler yapıp birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye etmelerini ve kurtuluşun ancak bu şekilde olacağını

¹⁴⁴ Kula, *a.g.m.*, sayfa: 83.

¹⁴⁵ Akseki, Ahmet Hamdi, *İslâm Dini*, DİB Yay., Ankara 1973, 256.

¹⁴⁶ eş-Şûrâ 42/43.

¹⁴⁷ Fussilet 41/34-35.

¹⁴⁸ el-Enfâl 8/46.

nı haber verir.¹⁴⁹ Sabrın insanlara kazandırdığı bu güzelliklerin bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

Sabır nefis terbiyesinin en mühim merhalesidir. Çünkü hem dinin hem de aklın reddettiği kötü huyların ve çirkin davranışların kaynağı nefistir.¹⁵⁰ İslâm'da kişilik ve karakter büyük önem arz ettiğinden, nefisle mücadeleye önem verilmiştir. Kur'an, insanın maddî ve manevî yönleri arasındaki iç mücadele durumunu bize açıklamaktadır: "*Kim azgınlık eder ve dünya hayatını tercih ederse, şüphesiz, ceennem onun sığınağıdır. Kim de, Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsini arzularından alıkoyarsa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır.*"¹⁵¹

"Nefsini arzularından alıkoyarsa" ifadesi insanın içindeki bu mücadeleye işaret etmektedir. Burada nefsin arzu ettiği bedensel zevkler ve dünya hayatının aldatici güzelliklerine duyulan eğilim ile Allah'ın, kulları için belirlemiş olduğu sağlıklı yaşam yolundan insanı saptırarak onu tuzağınâ düşüren heveslerin ardından sürüklenmeye karşı direnme eğilimi arasındaki mücadele dile getirilmektedir.¹⁵² İslâm ahlakında nefse karşı verilmesi öngörülen bu mücadele, bir nevi iradeyi hür kılma, insanın ahlâkî mükemmelliğe ulaşma ve Allah'a yaklaşmasını önleyen bedenî ve dünyevî tutkuların bağımlılığından kurtulma mücadelesidir.¹⁵³ Bu hususu göz önünde bulunduran karakterli insanların mücadeleleri daima kendi nefislerinin isteklerine karşı sabretmekle olmuştur. Nefsin her buyruğu altına giren, kötü eğilimlerine karşı koyamayan insan, nefsinin esiri olmuştur.¹⁵⁴ Dolayısıyla nefsin boyunduruğundan ve esaretinden kurtulmanın ve özgür olmanın yolu sabretmekten geçer. Bu anlamda sabır, hürriyeti elde etmede en önemli dayanak olmaktadır.¹⁵⁵

Sabrın önemli bir başka özelliği de insanlara ilk anda göremedikleri detayları gösterebilme fırsatı kazandırmasıdır. Bu nedenle Kur'an, insanın, herhangi bir konuda karar vermeden önce temkinli hareket etmesini ve o konu üzerinde iyice düşünmesini önerir.¹⁵⁶ Çünkü insan, çok çeşitli arzulara sahip olduğu için bulunduğu zaman diliminin ötesine taşarak çeşitli nimetlere bir an önce sahip olma psikolojisi ile aceleci davranır.¹⁵⁷ Nitekim Kur'an, insanoğlu-

¹⁴⁹ el-Asr 103/1-3.

¹⁵⁰ Çağrıci, a.g.e., 69.

¹⁵¹ en-Nâzi'ât 79/37-41.

¹⁵² Necâti, a.g.e., 196.

¹⁵³ Çağrıci, a.g.e., 69.

¹⁵⁴ Aydın, a.g.e., 122.

¹⁵⁵ Hüseyin K. Ece, a.g.e., 559.

¹⁵⁶ Âl-i İmrân 3/191; el-A'râf 7/176; Yûnus 10/24; er-Ra'd 13/3.

¹⁵⁷ Aydın, a.g.e., 96.

nun bu aceleciliğini şöyle dile getirmektedir: "*İnsan aceleci (bir tabiatta) yaratılmıştır. Size yakında âyetlerimi göstereceğim, acele etmeyin.*"¹⁵⁸

Telaş ve acelecilik insanın doğru düşünebilmesini, incelikleri görebilmesini, isabetli kararlar alabilmesini engelleyen en önemli psikolojik zaafardan biridir. Sıhhatli düşünmeye engeldir. Dikkatimize tesir ederek, olayların önemiyetini kavramamıza mani olur; önemsiz olayları ön plana koymamıza, önemli etkenleri ihmal etmemize sebep olur.¹⁵⁹ Dolayısıyla sabırsız ve aceleci insanlar, aklına gelen her şeyin o anda gerçekleşmesini ister,¹⁶⁰ zararına da olsa önce halledilmesini hedef edinir ve bunun dışındaki detaylarla pek ilgilenmezler.

İnsanların akılcı davranmalarını engelleyen en önemli sebeplerden bir diğeri de sabırsızlıkları neticesinde ortaya çıkan öfke ve kızgınlıktır. Öfke, insana hâkim olduğunda, sıhhatli düşünce yetisini yok etmektedir. Kendisinden bazı eylemlerin çıkmasına veya öfkesinin dindiğinde pişman olacağı bazı sözlerin söylenmesine yol açabilmekte, insanın mantıklı ve akılcı düşünmesini engelleyebilmektedir.¹⁶¹ Nitekim A'râf suresinde Hz. Mûsa'nın kıssası anlatılırken, öfke reaksiyonunun insan davranışlarında meydana getirdiği bu olumsuz etki dile getirilmiştir: "*Mûsâ, kavmine kızgın ve üzgün olarak döndüğünde, "Benden sonra arkamdan ne kötü işler yaptınız! Rabbinizin emrini beklemeyip acele mi ettiniz?" dedi. (Öfkesinden) levhaları attı ve kardeşinin saçından tuttu, onu kendine doğru çekmeye başladı. (Kardeşi) "Ey anamoğlu" dedi, "Kavim beni güçsüz buldu. Az kalsın beni öldürüyorlardı. Sen de bana böyle davranarak düşmanları sevindirme. Beni o zalimler topluluğu ile bir tutma.*"¹⁶²

Âyetten anlaşılacağı gibi, Hz. Mûsa, Tûr-dağından kavmine geri dönüp onların Samiri tarafından yapılan buzağıya taptıklarını gördüğünde, kendisinde meydana gelen bu öfkenin kardeşinin, bu konuda kusurlu olduğunu zannetmesi ile Tevrat levhalarını elinden fırlatmış, perçem ve sakalından tutarak kardeşini azarlamıştır.¹⁶³ Hz. Mûsa'nın öfkesi dindiğinde; kardeşinin, kavmini buzağıya tapmaktan men etmeye çalıştığını, fakat kavmin kendisini güçsüz görerek neredeyse öldürmeye teşebbüs ettiklerini öğrenince, hata ettiğini anlamış ve Allah'tan af dilemiştir: "*(Mûsâ), 'Ey Rabbim!*

¹⁵⁸ el-Enbiyâ 21/37.

¹⁵⁹ Aydın, a.g.e., 98.

¹⁶⁰ Kutub, a.g.e., VII, 277.

¹⁶¹ Necatî, a.g.e., 68.

¹⁶² el-A'râf 7/150; Tâ-Hâ 20/92-94.

¹⁶³ Tabbâra, a.g.e., 295-297.

*Beni ve kardeşimi bağışla. Bizi kendi rahmetine sok. Sen merhametlilerin en merhametlisinin' dedi.*¹⁶⁴

Öfkenin taşması esnasında insanın, sıhhatli düşünme yetisini kaybedeceğinden sonradan pişman olacağı fiilleri yapmaktan kaçınması lazımdır.¹⁶⁵ Bu nedenle Allah Teâlâ, müminleri, öfke duygularını kontrol altına almaya davet edip, sabretmenin ve bağışlamanın karşılık vermekten daha üstün olduğunu dile getirerek tüm bunları büyük bir erdem olarak kabul etmektedir: "*Her kim de sabreder (säbera) ve bağışlarsa, işte bu elbette azmedilecek işlerdendir.*"¹⁶⁶; *Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelelerini yenenler, insanları affedenlerdir.*¹⁶⁷

Netice olarak sabırlı insan, bu özelliği sayesinde karşılaştığı sıkıntı, güçlük veya problemler karşısında bunların çözümü ve uygun sonuçlara bağlanması için akla ve düşünmeye başvurmayı gerekli görür.¹⁶⁸ Sabreden kişi olayları ani bir heyecan, kızgınlık ya da duygusallık içerisinde değil, sakin ve itidalli bir biçimde düşünerek, her konuda alınabilecek en akılcı ve en faydalı kararları alabilir.

E- Allah Bilincinin (marifetullah) Kuvvetlenmesi

Taat ve ibadetler insanı Allah'a yaklaştırmakta, masiyetler/günahlar ise O'ndan uzaklaştırmaktadır.¹⁶⁹ Bu nedenle kul, Allah'ın emirlerini yerine getirmede ve nefse hoş gelen kötü arzularla, tahammülü güç musibetlere mukavemet göstermede sabra muhtaçtır.¹⁷⁰ Çünkü nefis, yaratılışında tembellik ve rahatlığı tercih etme olduğu için ibadetlerin çoğundan hoşlanmaz.¹⁷¹ Örneğin kimi ibadetten, tembellik yüzünden hoşlanmaz, namaz ibadeti gibi; kiminden de cimrilik yüzünden hoşlanmaz, zekat gibi; kiminden de her iki sebepten dolayı hoşlanmaz, hac ve cihad gibi.¹⁷² Nefsi, hak üzerinde tutarak, dil, kalp ve beden ibadetiyle hak üzerinde yoğunlaşmak ancak sabır sayesinde gerçekleşmektedir.¹⁷³ Bu nedenle Kur'an'da kendilerinde ibadetleri yerine getirmede yardım-

¹⁶⁴ el-A'râf 7/151.

¹⁶⁵ Necati, a.g.e., 67.

¹⁶⁶ eş-Şûrâ 42/43.

¹⁶⁷ Âl-i İmrân 3/134. el-Bakara 3/237; Âl-i İmrân 3/133-134, 186; el-Furkân 25/72; eş-Şûrâ 42/36.

¹⁶⁸ Behiy, Muhammed, a.g.e., 241.

¹⁶⁹ İbn Kayyım el-Cezviyye, *Sabredenler ve Şükredenler*, trc. Zeynelabidin Tatlılıoğlu, İstanbul 1994, 132.

¹⁷⁰ Akseki, a.g.e., 255.

¹⁷¹ Sülemî, Ebû Abdurrahman, *Nefsin Ayıpları*, trc. Mehmet Ali Kara, İstanbul: İlke Yay., 2006, 17.

¹⁷² Gazzâlî, a.g.e., IV, 124.

¹⁷³ Mekkî, a.g.e., II, 213.

cı olacak hususiyetler bulunduğu için, sabır ve namaz yardım iste-
me vesilesi yapılmıştır.¹⁷⁴

Kulun Allah'ın emirlerini yerine getirirken üç durumda sabra ihtiyacı vardır. Bunlardan ilki amelden önce olup riyayı kalbinden çıkarmaktır.¹⁷⁵ İkincisi, amel esnasında Allah'tan gafil olmamak olup amelin adabına ve şartlarına riâyet etmede sabretmektir. Sonuncusu ise amelin bitiminden sonraki evredir ki, ameli ifşa etme, riya ve gösteriş yapma bakımından, ameli iptal eden her türlü harekete karşı sabretmektir. Bu şartlar yerine getirildiği takdirde a-
melin mükemmel olması temin edilmiş olur.¹⁷⁶

Masiyetlerden uzak durmak için de sabra muhtaç olunur. Kul bu sabırla haram kılınan, hoş görünüşlü olan, ama sonunda zarar veren şeylerden sakınır ve Allah'a daha çok yaklaşır. Bu husus Kur'an'da şöyle dile getirilmiştir: "*Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?*"¹⁷⁷ Âyetten de anlaşıldığı gibi çeşitli yöntemlerle müslümanların arasına kin ve düşmanlık sokarak, onları birbirlerine düşürmek, Allah'ı anmalarına ve O'na itaat etmelerine engel olmak, kıldıkları namazlarda kalplerini huşû duymaktan uzaklaştırmak şeytanın kurduğu tuzakların en başında gelmektedir.¹⁷⁸ Bu gibi durumlarda insanın, şeytanın hile ve tuzaklarından kendini koruyabilmesi için nefsin isteklerine ve şeytanın vesveselerine karşı sabrederek yüce yaratıcısına daha çok sığınması gerekir. Kişi sıkıntı ve zorluklara bir müddet sabreder ve zor da olsa nefsin bunlara yavaş yavaş alıştırsa zorluklara katlanabilme gücü kazanır. Böylece Allah'a itaat etmede sabır göstere-
rek Allah'ı kendisine, kendisini de Allah'a yakın hisseder,¹⁷⁹ Sıkıntılar karşısında Allah'a yönelerek kendini ona teslim eder. Bu nedendir ki Kur'an'da Allah'ın kuvvet ve kudretinde olana mutlak surette güvenmek ve ümit bağlamak,¹⁸⁰ her hususta Allah'a teslim olmak anlamına gelen tevekkül,¹⁸¹ sabır ile zikredilen kavramlardan birisi olmuştur. Çünkü sabır ile tevekkül birbirini tamamlayan ve aralarında önemli bağlantılar olan kavramlardır. Tevekkülün sabır ile olan bağlantısı şu şekilde izah edilebilir: Sabırlı kişi aynı zaman-

¹⁷⁴ el-Bakara 2/45, 153.

¹⁷⁵ el-Beyyine 98/5.

¹⁷⁶ Mekkî, a.g.e., II, 214; Gazzâli, a.g.e., IV, 124.

¹⁷⁷ el-Mâide 5/90-91.

¹⁷⁸ Karzuk, Enes Ahmet, *Manevî Gelişimin Önündeki Engeller*, İstanbul 2006, 36.

¹⁷⁹ İbn Kayyim el-Cezviyye, a.g.e., 132; Ece, Hüseyin K. a.g.e., 556.

¹⁸⁰ Karaman, Fikret, "Tevekkül İnancı Üzerine bir İnceleme", *FÜİFD*, Elazığ 1996, I, 67.

¹⁸¹ Karagöz, İsmail, "Tevekkül", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: DİB Yay., 2006, 658.

da sonsuz bağ içinde Allah'a güvenen ve yönelen kişidir. Aynı zamanda kişi, meşru bir hedefe ulaşmak için gerekli şartları yerine getirmeye çalışırken karşılaştığı sıkıntılara sabrederek işin sonucunu Allah'a havale eder, O'nun takdirine rıza gösterir. Bu husus Kur'an'da açıkça ifade edilmiştir: "*Çalışanların mükâfatı ne güzeldir. Onlar, sabreden (saberû) ve yalnız Rablerine tevekkül eden kimselerdir.*"¹⁸² Buna göre, çalışma, sabır ve tevekkül birlikte olacaktır. Çalışmadan işleri Allah'a havale etmek doğru olmadığı gibi, Allah'ı devre dışı bırakmak da doğru değildir.¹⁸³

Netice olarak Kur'an'ın anlam dünyasında sabır ve tevekkül, kesinlikle insanın kendi sorumluluklarını terk edip atıl kalması ve bir köşeye çekilerek her şeyi Allah'tan beklemesi şeklinde insanı pasif kılan bir tutum olmadığı gibi, bunun da ötesinde insanın Allah'a olan bağıni güçlendirip zorluklar karşısında sabrederek Allah'a güvenmesini sağlayan dinamik bir tutum olarak karşımıza çıkmaktadır. Durum böyle olunca Kur'an'da bu iki kavramın birçok yerde neden birlikte zikredildiği¹⁸⁴ daha iyi anlaşılmaktadır.

Sonuç

İslam düşüncesinde iman-amel ilişkisine dair tartışmalar farklı görüşlerin ortaya atılmasına neden olmuştur. Kalam bilginleri arasında Ehl-i Sünnet uleması, ameli, imanın bir parçası kabul etmezken, Mu'tezile, Şia ve Selef düşünürleri, ameli imanla irtibatlandırmışlardır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde de iman terimi, amel ile birlikte anılmıştır. Aslında Ehl-i sünnet bilginleri de amelin, imanî boyutun bir göstergesi olması konusunda, ameli imandan tamamen ayıran bir anlayış sergilememişlerdir. İmanın göstergesi nedir sorusu karşısında bilginler arasında net bir ittifak yoktur. Ancak Kur'an-ı Kerim'in sabır konusundaki ısrarı, bu bağlamda bize ipuçları verebilir.

İman-amel bağlantısı doğrultusunda musibetlere direnme ve günahlara karşı koyma konusunda sabırlı olmayı imanın bir boyutu olarak kabul eden İmam Beyhakî ve Kazvinî, konuyu imanla bağlantılı bir şekilde işlemişlerdir.¹⁸⁵

Yaşanılan bela ve musibet gibi olumsuz hadiseler karşısında, yaratıcıya yönelik sitemler, Kur'an tarafından onaylanmamıştır. Ancak insanın doğası gereği, olumsuzluklar karşısında bir sitem mercii aramaktadır. Bu nedenle Kur'an, olumsuzlukları insanın

¹⁸² el-Ankebût 29/58-59.

¹⁸³ Karagöz, "Tevekkül", *a.g.e.*, 658.

¹⁸⁴ İbrahim 14/12; en-Nahl 16/42; Sâd 28/44; el-Ankebût 29/59; el-Müzzemmil 73/9-10.

¹⁸⁵ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *Şuabül-İman*, Thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul, Beyrut 1990, I, 35-37, 48-49; Kazvinî, *a.g.e.*, 131.

kendi nefisinden bilmesi, olumlulukları ise Allah'tan kabul etmesi gerektiğini ısrarla vurgulamaktadır.¹⁸⁶ Böyle bir anlayış da, inanan mü'minin imanı bilişsel yapısıyla bağlantılıdır. Zira musibetler karşısında inanan kimse, manevî birikimleriyle tepki göstermektedir. Bu yüzden olsa gerektir ki, Hz. Peygamber, "*imanınızı lailahe illallah ile sürekli yenileyiniz*" buyurmuştur.¹⁸⁷ Zira yaşadığımız gündelik olayları algılama ve olumlu-olumsuz gereken tepkiyi gösterme, ancak mü'min kimsenin kognitif boyutuyla bağlantılıdır.¹⁸⁸ Burada sabır devreye girmektedir. Zira sabır, hayatımızın her alanında gerekli olan bir tavidir. Mü'minin yaşantısında sabır, en önemli amil olmaktadır. Zira sabır, belalar sonucunda ortaya çıkması gereken bir tavır olduğu gibi (belalara karşı sabır), ibadetin devamında da (taatte sabır) ve de günahlara karşı (masiyete karşı sabır) sebatta devreye girmektedir. Bu nedenle Hz. Peygamber, "*sabrın imandaki yeri, başın vücuttaki konumu gibidir*" buyurmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de sabır, genellikle Allah'a itaat, namaz, mücadele, cihad ve müslümanların karşılaştıkları zorluk ve sıkıntılarla ilgili ayeti kerimelerde geçmektedir. Bu nitelemeler de bize sabrın salih amel, namaz, tevekkül, şükür, takva ve cihad gibi anlam bakımından ilişkisi bulunan bu kavramlar ile içice ve birlikte olduğunu göstermekte ve sabrın nasıl anlaşılması ve uygulanması gerektiğine dair yeterli ipuçları vermektedir.

Ahlâkî faziletlere kaynaklık etmesi sebebiyle sabır, insan üzerinde rûhî, ahlâkî ve ferdî birçok fayda sağlamaktadır. Bu nedenle özellikle günümüz şartlarında müslümanlara lazım olan, manevî olarak sarılmaları gereken en önemli unsur sabır ahlâkına sahip olmaktır. Şayet insan, yaşamın zorluklarına, bela ve musibetlerine, nefsin şehvetlerine sabrederek karşı koymayı başarabilirse ruhî bunalımlardan emin bir şahsiyete ve güçlü bir iradeye sahip olur ve sabırlı bir insan olarak mutluluğa ve kurtuluşa erebilir.

¹⁸⁶ Nisâ 4/79.

¹⁸⁷ Muhammed Bin Süleyman er-Rûdânî, "*Cem'ul-fevâid*", Trc. Naim Erdoğan, Ankara 1996, I, 39.

¹⁸⁸ Biçer, Ramazan, "İmanın Bilişsel Yapısının Ana Dinamikleri ve Etkileri", *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı XVIII, Yıl 8 (2004/1).